

ПЕРЕДМОВА

Економічна безпека визначає здатність та можливість економіки країни та її регіонів розвиватися в умовах конфліктів, невизначеності, ризиків в умовах наявної дійсності. За низького рівня економічної безпеки зменшується ефективність функціонування соціально-економічної системи країни, поглиблюються соціально-економічні суперечності між учасниками економічних відносин, виникають на додаток до легальних нелегальні зв'язки між елементами системи, тобто поряд з іншими негативними наслідками створюються умови для тінізації в національній та регіональній економіці. Тому досліджувати економічну безпеку соціально-економічної системи країни доцільно у тісному зв'язку з проблематикою тіньової економіки.

У вітчизняній науці та економічній практиці інтерес до проблематики тіньової економіки виразно виявився наприкінці 90-х років минулого століття, коли стало остаточно зрозумілим, що ігнорування тіньової економічної діяльності спотворює масштаб і динаміку макроекономічних процесів у країні, спричиняє неадекватність і, відповідно, недовір до державного регулювання економіки. Для України аналіз тіньової економіки є надзвичайно важливим, враховуючи її масштаб та чисельність населення, яке залучено до неформальної економічної діяльності. У наш час через значний масштаб тіньової економіки в Україні та пов'язане з нею явище корупції створюються загрози не лише економічній безпеці національної економіки, а й її спроможності розвиватися, що прирікає її на уповільнення темпів розвитку аж до стагнації.

Незважаючи на багатий науковий досвід українських та зарубіжних науковців, численні науково-практичні напрацювання щодо протидії тінізації економіки не можна визнати такими, що досліджені вичерпно. Сьогодні проблематику тіньової економіки з точки зору економічної безпеки недостатньо опрацьовано як дослідниками економічної безпеки, так і тіньової економіки. Теорії та практиці економічної безпекології не вистачає нових шляхів, способів та механізмів, використання яких сприятиме повнішій та послідовнішій протидії тіньовій економіці, і, відповідно, забезпеченню економічної безпеки.

Дослідження змісту, властивостей, характеру природи та причин стійкості тіньової економіки потрібні не лише у контексті її впливу на економічну безпеку регіону та країни, але й для організації протидії тіньовій економічній діяльності на всіх рівнях економічної системи, адже протиріччя між легальним і тіньовими укладами майже у всіх сферах суспільства в Україні сьогодні є дуже гострим. Явище тіньової економіки має бути всебічно досліджено, результати такого дослідження мають скласти підґрунтя для боротьби з ним, хоча, як показали проведені дослідження, така боротьба може лише зменшити масштаб тіньової економіки, але не ліквідувати її.

Вивчення явища тіньової економіки з використанням категорії економічної безпеки дозволило авторам монографії виявити системний та атрибутивний характер тіньової економіки, встановити її властивості, визнати її інваріантом реальної економіки.

Зміст вихідних концептів, що пояснюють явище тіньової економіки, у монографії розкрито з позицій неоінституціоналізму, у якому її виникнення та існування пояснюється різницею в динаміці змін формальних і неформальних інституцій. Тому тіньову економіку розглянуто як форму господарського життя, що базується на альтернативних економічних інституціях, які утворилися за результатами розузгодження формальних і неформальних правил поведінки економічних агентів, як альтернативну економічну систему, відмітною рисою якої є значні переваги у величині трансакційних витрат.

У монографії показано, що за загальносистемними властивостями тіньова економіка є складною відкритою ієрархічною та неврівноваженою емерджентною економічною системою. Тіньовій економіці як складній системі притаманні й специфічні властивості – самоорганізація, самовпорядкування та операціональна замкнутість. Їхнє виділення дозволило пояснити спонтанне становлення тіньової економіки (властивість самоорганізації), види її взаємодії (властивість самовпорядкування), природу стійкості тіньової економіки та помірність впливу ззовні на її розвиток (властивість операціональної замкнутості). Саме завдяки специфічним властивостям тіньовій економіці як інваріанту системи легальної економіки та її економічної безпеки властиві гармонічна побудова, стаціонарний режим існування, а структурі тіньової економіки - функціональна стійкість, через що тіньова економіка становить постійну загрозу для економічної безпеки за рівнями її вертикалі.

Система тіньової економіки, як і система легальної економіки, постійно розвивається, завдяки чому набуває нових властивостей та якостей, у тіньовій економіці розкриваються та можуть бути реалізовані нові можливості. За розрахунками Світового банку щорічно у світі близько \$8 трлн. доданої вартості створюється в тіньовій економіці. Саме динамічність тіньової економіки зумовлює необхідність її постійного вивчення.

Проведені дослідження підтвердили, що тіньова економіка є дуже складним економічним явищем, а тому проблему зменшення її масштабу, протидії їй не можна раз і назавжди вирішити у короткі строки. Потрібні системні і постійні дослідження стану тіньової економіки, її динаміки, властивостей та характерних рис. Результати таких досліджень мають знайти використання у виборі або розробленні способів зменшення масштабу тіньової економіки та протидії їй. Ці способи мають не лише базуватися на покаранні за недотримання вимог нормативно-правових документів, адже завжди можна знайти прогалини у цих документах або причини виправдати таке недотримання. Несприятливими будуть і соціальні результати виконання переважно репресивних заходів з протидії неофіційній тіньовій економіці. Віддаючи перевагу саме цим заходам, влада зіткнеться зі спротивом не лише керівників суб'єктів діяльності у тіньовому секторі, а й значної частині працівників, які у неофіційній тіньовій економіці своєчасно отримують заробітну плату і уникають безробіття.

Способи зменшення масштабу тіньової економіки та протидії їй мають враховувати показані у монографії причини стійкого характеру тіньової економіки. Стратегія протидії тіньовій економіці має ґрунтуватися на усуненні бюрократичних перешкод, а тактика – на поетапній лібералізації умов господарської діяльності, що передбачає спрощення процедури реєстрації підприємств, зменшення податкового тиску, зменшення кількості перевірок, спрощення звітності тощо. Для цього необхідно у стратегічному плані не лише створити сприятливе правове поле для ведення бізнесу, а й усунути економічні причини уходу підприємств "у тінь".

Автори сподіваються, що представлені в монографії результати дослідження властивостей системи тіньової економіки, положення щодо її оцінювання та напрями детінізації економіки в Україні будуть корисними як для починаючих, так і досвідчених вчених, і запрошують до плідної співпраці науковців, освітян й усіх зацікавлених у розбудові теорії економічної безпекології.

Колектив авторів глибоко вдячний рецензентам – д.е.н., професору Варналію З.С., д.е.н., професору Васильціву Т.Г., д.е.н., професору Мартинюку В.П. за наукові рекомендації та конструктивні пропозиції, а також всім тим, хто сприяв публікації монографії.